

Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* op Friese slaapplaatsen in de veldmuizenwinter van 2019/20

Romke Kleefstra

Toen Veldmuizen *Microtus arvalis* Friesland in het voorjaar en de zomer van 2014 letterlijk en figuurlijk op de kop zetten, telden vrijwilligers van de FFF-Slaapplaatsentelgroep Fryslân flinke aantallen Blauwe Kiekendieven in het daaropvolgende winterseizoen van 2014/15. In februari ging het om 185 individuen, verdeeld over 12 bezette slaapplaatsen. In 161 op slaapplaatsen verzamelde braakballen zat destijds slechts één prooi-soort en dat was de Veldmuis (Kleefstra 2015). Herhaling van een veldmuizenuitbraak als die in 2014 leek onwaarschijnlijk, maar in 2019 gebeurde het opnieuw (Wymenga *et al.* 2021). Dat was reden voor de FFF-Slaapplaatsentelgroep om wederom provinciale tellingen te organiseren. In dit verlate artikel staan de resultaten van deze extra tellingen, die forse aantallen Blauwe Kiekendieven op de Friese slaapplaatsen opleverden.

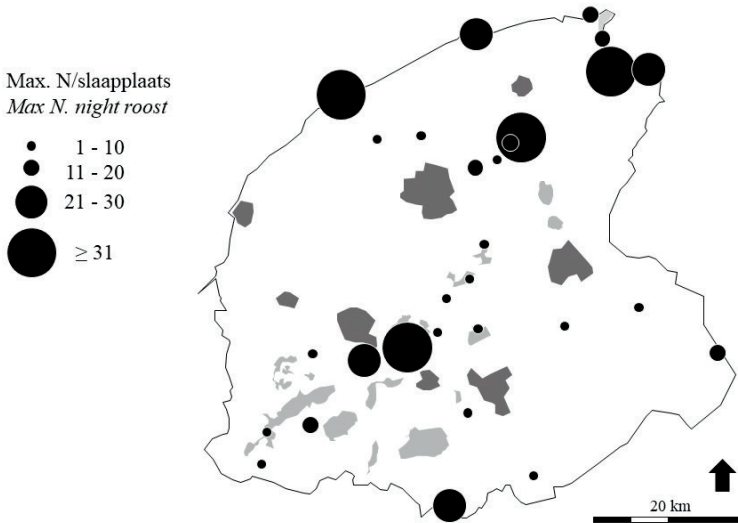
Werkwijze

Evenals in 2014/15 werden tellers zowel rechtstreeks benaderd als geworven via de maandelijks nieuwsbrief ‘Watervogeltellingen in Fryslân’ van Sovon en FFF. Deelnemers werden via een speciaal ‘kiekennieuwsbriefje’ nader geïnstrueerd. De eerste zeven dagen van iedere maand vormden de maandelijks telperiode. Tellingen vonden zowel ’s ochtends plaats, vanaf een uur voor zonsopkomst, als op het einde van de dag vanaf 1-2 uren voor zonsondergang (*cf.* Gilbert *et al.* 1998). De deelnemers werden verzocht de individuen naar verenkleed te noteren of in ieder geval onderscheid te maken tussen ‘mankleed’ (adulte en 2° kalenderjaars mannetjes) en ‘ringstaart’ (vrouwen en juvenielen). Op 10 van de 33 onderzochte slaapplaatsen gebeurde dit, op de slaapplaats Klyndobbe zelfs meerdere malen per maand omdat die slaapplaats bijna wekelijks werd geteld. Op vier slaapplaatsen (Eiland, Bokkumermeer, De Deelen, Sneekermeer) verzamelden tellers in totaal 142 braakballen.

Resultaten

Op 29 van de 33 onderzochte locaties overnachtten Blauwe Kiekendieven (Bijlage 1). De vier locaties waar de slaapplaats onbezet bleef zijn de Piamer Kooiwaard bij Makkum, het rietfilter bij Oudega (ZWF), de Bonne Brekken bij Wijckel en de Kraanlanden bij De Veenhoop. In de drie laatstgenoemde gebieden bevond zich in 2014/15 wel een slaapplaats (Kleefstra 2015). Hoewel slaapplaatsen met meer dan 10 Blauwe Kiekendieven niet vaak in ons land worden gevonden en slaapplaatsen met meer dan 20 vogels uitzonderingen zijn (Castelijns & Wouters 2011), zaten op 14 van de 30 bezette

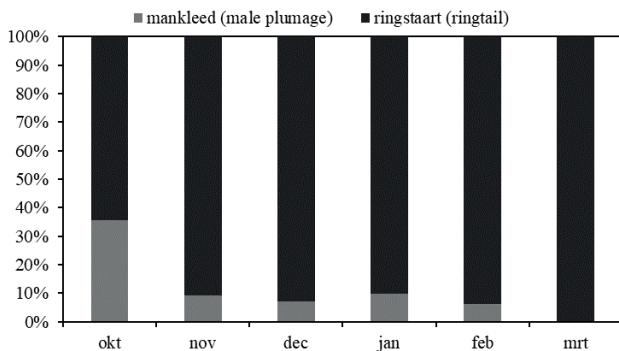
slaapplaatsen meer dan 10 Blauwe Kiekendieven. Op 7 daarvan overschreed het aantal de 20, op 4 slaapplaatsen zaten meer dan 30 Blauwe Kiekendieven op één telmoment (Bijlage 1, Figuur 1). De grote slaapplaatsen lagen vooral in het noordelijke deel van de provincie (Waddenkust, Lauwersmeer, Veenwouden; Figuur 1). Het grootste aantal kiekendieven werd in december geteld, samenhangend met een betere teldekking (o.a. Lauwersmeer; Bijlage 1). Het gemiddelde aantal Blauwe Kiekendieven per bezette slaapplaats was het hoogst in december en januari met respectievelijk gemiddeld 13.4 en 13.3 individuen per slaapplaats, tegenover 1.6 in oktober, 10.1 in november, 9.7 in februari en 8.7 in maart. In geen van de maanden was de teldekking 100%. Met enig nattevingerwerk komen de maandelijkse schatting uit op 50-60 in oktober, 160-170 in november, 290-310 in december, 280-300 in januari, 190-210 in februari en 120-140 in maart.

Figuur 1. Ligging van de slaapplaatsen uit tabel 1 in Friesland, op basis van de maximaal aantallen die op de slaapplaatsen zijn vastgesteld in de winter van 2019/2020. *Overview of roosts of Hen Harriers in the province of Friesland in the winter of 2019/2020, showing maximum roosting numbers.*

In totaal werden 278 individuen gecontroleerd op man- of vrouwkleed. Het aandeel Blauwe Kiekendieven in mannelijk kleed was het hoogst in oktober (61.5%), maar zakte daarna onder de 10% in vrijwel alle andere maanden. In maart werd geen enkele volwassen of 2^e kalenderjaar mannetje meer waargenomen (Figuur 2).

In de 142 verzamelde braakballen zaten 131 Veldmuizen, 2 Rosse Woelmuizen *Myodes glareolus*, 1 Aardmuis *Microtus agrestis*, 9 woelmuis spec. *Microtidae spec.* en 1 Bruine Rat *Rattus norvegicus*.

Figuur 2. Procentuele verdeling van Blauwe Kiekendieven naar mannelijk en vrouwelijk kleed (ringstaarten) op slaappleaatsen in Friesland in de winter van 2019/2020. *Percentages of Hen Harriers in male and female plumage (ringtail) at nocturnal roosts in the province of Friesland in the winter of 2019/2020.*

Discussie

De provinciale slaappleaatsstellingen geven een goede indruk van de talrijkheid van Blauwe Kiekendieven in Friesland in de muizenrijke winter van 2019/20. De schattingen op basis van de onderzochte slaappleaatsen in tabel 1 komen al gauw op een 300 uit voor zowel december als januari. Dat is meer dan tot nu toe op Friese slaappleaatsen werd geteld, terwijl de soort er in Europa niet bepaald talrijker op is geworden (Lehikoinen 2020). Slaappleaatsstellingen in de periode 1986-90 leverden in Friesland namelijk 40-80 Blauwe Kiekendieven op (Castelijns & Wouters 2011), terwijl tellingen met ongeveer dezelfde teldekking als die in 2019/20 in de winter van 2010/11 tot een seizoensmaximum van 106 Blauwe Kiekendieven in Friesland leidden, waarbij het Lauwersmeer onderbelicht bleef (Kleefstra & Spijkstra-Scholten 2012). In de muizenrijke winter van 2014/15 betrof het maximaal 185 Blauwe Kiekendieven, vermoedelijk een onderschatting, maar wel met eenzelfde teldekking als in 2019/20 (Kleefstra 2015). Het wijst er allemaal op dat de aantallen in de winter van 2019/20 aan de hoge kant waren.

Dat op 14 van de 29 bezette slaappleaatsen meer dan 10 Blauwe Kiekendieven zaten, en op 7 daarvan meer dan 20 en op 4 slaappleaatsen zelfs meer dan 30, past in het beeld van een goede bezetting wanneer men bedenkt dat slaappleaatsen met meer dan 10 Blauwe Kiekendieven niet vaak in ons land worden gevonden en slaappleaatsen met meer dan 20 vogels uitzonderingen zijn (o.a. Castelijns & Wouters 2011). Opvallend daarbij is het kleine aandeel (sub)adulte mannen (Figuur 2). Bij de eerdere Friese slaappleaatsstellingen lag dat maandelijks doorgaans tussen 30-40% (Kleefstra

2015). Ook andere slaapplaatstellingen leverden een gemiddeld percentage vogels in mankled van *c.* 30% op, zoals verspreid in Groningen (Kenniscentrum Akkervogels) en in De Onlanden bij Leek (van Boekel & Jansen *in druk*). Tijdens de Friese slaapplaatstellingen lag het percentage mannen in oktober opvallend hoog (61.5%), maar dat was een kleine steekproef (N=14), waarbij de vier mannen op de slaapplaats 'It Swin' en elf mannen op de Bildtpollen zwaar meewogen en een vertekend beeld geven. Slaapplaatstellingen in Drenthe lieten zien dat het aandeel mannen samenhangt met de veldmuizenstand: hoe meer muizen, hoe meer Blauwe Kiekendieven en hoe lager het aandeel mannen (van Manen 1996). Daarnaast kan stevig winterweer ten noorden en oosten van Nederland fors meer mannetjes opleveren (Bijlsma *et al.* 2001). Daar was in de winter van 2019/20 geen sprake van, want alleen al in Finland kwam het aantal vorstdagen op slechts twee (28 december 2019 en 4 januari 2020) en geen enkele keer kwam het tot meetbare sneeuw (Finnish Meteorological Institute).

Dat de Blauwe Kiekendief zich te goed deden aan de rijkelijk aanwezige Veldmuizen laat ook de braakbalanalyse zien. Ruim 90% betrof met zekerheid Veldmuis. Inclusief de niet-gedetermineerde woelmuizen (vermoedelijk Veldmuizen) gaat het om ruim 97%. Dat sluit aan bij de percentages tijdens de vorige provinciale slaapplaatstellingen in 2010/11 en 2014/15, waarbij het ging om respectievelijk 98% Veldmuis (Kleefstra & Spijkstra-Scholten 2012) en 100% Veldmuis (Kleefstra 2015).

In 2014/15 piekte het aantal Blauwe Kiekendieven in februari (Kleefstra 2015). Dat was nu niet het geval. December en vermoedelijk ook januari waren de maanden met de dikste bezetting, waarna het aantal in februari kelderde. Dat leek samen te hangen met het extreem natte winterweer in februari, wat de muizen de das omdeed. Terwijl januari nog droog was met landelijk 46 mm tegenover een langjarig gemiddelde van 73 mm, was februari natter dan ooit, met 147 mm neerslag tegenover een langjarig gemiddelde van 55 mm, in het bijzonder in de periode 16-29 februari (KNMI). Ook maart was voor Veldmuizen en Blauwe Kiekendieven niet bepaald gunstig. Hoewel er slechts 51 mm aan regen viel tegenover een langjarig maandgemiddelde van 68 mm, viel alles in de periode 2-14 maart, aansluitend op de kletsnatte periode in februari. Daarmee stonden weilanden praktisch plasdras en was het met de hoge muizenstand gedaan.

Na het millennium zijn er drie grote uitbraken van Veldmuizen in Friesland geweest. In 2004/05 concentreerde zich die met name in Midden- en Zuidwest-Friesland (van Apeldoorn 2005). In 2014/15 vond die op een veel grotere schaal verspreid door de provincie plaats (Wymenga *et al.* 2016), zo ook in 2019/20 (Wymenga *et al.* 2021). Van Apeldoorn (2005) beschrijft al dat met zachte winters (met een lage wintersterfte) Veldmuizen explosief in aantal kunnen toenemen en zich ruimtelijk snel kunnen uitbreiden. Dat hebben we tijdens de drie uitbraken mee mogen maken, vooral in 2014/15 en 2019/20. Dat gebeurde in het meest intensief beheerde en ontwaterde agrarisch gebied, waarover Wymenga *et al.* (2021) concluderen dat het agrarische beheer vermoedelijk niet de oorzaak is, maar dat de diepontwatering en het vrijwel ontbreken van beweiding door vee uitbraken eerder ondersteunen dan temperen. Aan alle drie uitbraken gingen (zeer) zachte, zonnige en droge winters vooraf. Het KNMI karakteriseerde de winter van 2004/05 als 'vrij zacht, vrij droog en zonnig', die van

2013/14 als ‘uitzonderlijk zacht, zonnig en aan de droge kant’ en die van 2018/19 als ‘zeer zacht, zeer zonnig, en normale hoeveelheid neerslag’, hoewel die neerslag vrijwel alleen in december viel en januari en februari droog waren (KNMI.nl). Het is maar de vraag hoezeer zulke goede muizenjaren vervolgens Blauwe Kiekendieven aantrekken. Van Manen (1996) liet zien dat de aanwezigheid van veel Veldmuizen leidde tot meer Blauwe Kiekendieven op Drentse slaapplaatsen, terwijl dat bij slaapplaatstellingen in de Engbertsdijkswen niet zozeer het geval was (van den Akker 2010). De hoogste presentie van Blauwe Kiekendieven treedt doorgaans op wanneer in Noord-Europa de winter intreedt en vorsttrek plaatsvindt (samengevat in Bijlsma *et al.* 2001). Slaapplaatstellingen van Blauwe Kiekendieven in Midden-Friesland in de winters van 2003/04-2010/11 leverden wel grotere aantallen op in goede muizenwinters (Kleefstra & Spijkstra-Scholten 2012). De slaapplaatstellingen tijdens de grote uitbraken van Veldmuizen in 2014 (Kleefstra 2015) en 2019 lieten dat zeker zien. Vraag is echter hoe zich dat verder ontwikkelt. De winter van 2019/20 eindigde kletsnat, muizen verzopen waar je bij stond. Ook de winters daarna waren natter dan gemiddeld (KNMI.nl), zeker die van 2021/22, en dat lijkt bij te dragen aan ondermaatse veldmuizenstanden sinds 2019 (zie veldmuisindex in Bijlsma 2022). Gunstig ziet het er niet uit voor de Veldmuizen, want de klimaatscenario’s voorspellen steeds meer van zulke natte kwakkelwinters (KNMI 2015). Kunnen we daarmee die mooie aantallen Blauwe Kiekendieven op slaapplaatsen voortaan op onze buik schrijven?

Dankwoord en verantwoording

De volgende waarnemers telden Blauwe Kiekendieven op Friese slaapplaatsen en dienden de resultaten daarvan in via Sovon.nl, Waarneming.nl en/of direct via e-mail: Klaas Akkerman, Florian Bijmold, Harry Blijleven, Fred de Blom, Sieds Boersma, Jeroen Breidenbach, Christian Brinkman, Tom JagerRomke Kleefstra, Jan Kramer, Yde Kuipers, Erik van der Laan, Theo Meijer, Epi Mulder, Freek Nijland, Madeleine Postma, Tonio Schaub, Sjouke Scholten, Sije Schotanus, Wiebren Siemensma, Marten Sikkema, Harold Steendam, Jens Tamminga, Bram Ubels, Wiebe-Sjoerd van der Veen, Sip Veenstra, Harm van der Wal, Marten Wesselius, Gerard Westerhuis en Bert Zijlstra. De slaapplaatstellingen van de FFF-Slaapplaatsentelgroep zijn 100% vrijwillig en worden georganiseerd door de auteur van dit artikel.

Summary

Kleefstra R. 2022. Hen Harriers *Circus cyanues* at nocturnal roosts in the province of Friesland in the vole year of 2019. De Takkeling 30: 124-130.

Just like in 2014, 2019 was a spectacular year for Common Voles *Microtus arvalis* in the Dutch province of Friesland. Monthly counts of Hen Harriers on nocturnal roosts in the winter season of 2019/20 (October-March) revealed that 29 out of 33 known roosts were occupied (Table 1). Although roosts with more than 10 Hen Harriers are often found in The Netherlands, roosts with more than 20 birds are exceptional. In Friesland in 2019/20, 14 of 30 occupied roosts held more than 10 Hen Harriers, 7 roosts >20, and 4 roosts >30 individuals (Table 1, Fig. 1). The average number of Hen

Harriers per occupied roost was highest in December and January with respectively 13.4 and 13.3 individuals. In none of the months was the coverage of the roost survey 100% (Table 1). Taking into account roost coverage, monthly estimates were 50-60 in October, 160-170 in November, 290-310 in December, 280-300 in January, 190-210 in February and 120-140 in March. Peak numbers in December and January were higher than the peak numbers during previous provincial roost surveys, like in 1986-1990 (40-80), and in the winters of 2010/11 (106) and 2014/15 (185). In winter 2019/20, 671 individuals were identified as male or female. The proportion of Hen Harriers in male plumage was highest in October (35.7%), but then dropped below 10%, while no adult or 2nd calendar year males were observed in March (Fig. 2). In 142 pellets the remains of 131 Common Voles, 2 Bank Voles *Myodes glareolus*, 1 Field Vole *Microtus agrestis*, 9 Vole spec. *Microtidae spec.* and 1 Brown Rat *Rattus norvegicus* were found. Long-term counts of Hen Harriers at nocturnal roosts in Friesland show that numbers peak in vole-rich winters, especially during vole outbreaks, such as in 2014 and 2019. The question is how this will be in the near future. The winter of 2019/20 ended soaking wet, as were the winters later on. Climate scenarios predict increasingly wetter winters in The Netherlands, which unfavourably impact vole populations. And hence Hen Harriers?

Literatuur

- van der Akker P. 2010. Slaapplaatsgebruik door Blauwe kiekendieven in de Engbertsdijkvenen in de winters 1990-1991 tot en met 2009-2010. Vogels in Overijssel 9: 13-23.
- van Apeldoorn R.C. 2005. Muizenplagen in Nederland: oorzaken en bestrijding. Alterra-rapport 1234. Alterra, Wageningen.
- Bijlsma R.G. 2022. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2021. De Takkeling 30: 5-44.
- Bijlsma R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- van Boekel & Jansen W. *in druk*. Aantallen en dieet van overwinterende Blauwe Kiekendieven op een slaapplaats in De Onlanden. Limosa.
- Castelijns H. & P. Wouters 2011. Blauwe Kiekendieven in Nederland in de winters van 1985/86-1989/90. Limosa 84: 1-11.
- Gilbert G., Gibbons D.W. & Evans J. 1998. Bird Monitoring Methods. RSPB, Bedfordshire.
- Kleefstra R. 2015. Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* op Friese slaapplaatsen in de muizenrijke winter van 2014/15. De Takkeling 23: 214-219.
- Kleefstra R. & W. Spijkstra-Scholten 2012. Blauw Kiekendieven *Circus cyaneus* op Mid-Friese slaapplaatsen in de winters van 2003/04-2010/11. De Takkeling 20: 60-71.
- KNMI 2015. KNMI'14-klimaatscenario's voor Nederland; Leidraad voor professionals in klimaatadaptatie. KNMI, De Bilt.
- Lehikoinen A. 2020. Hen Harrier *Circus cyaneus*. Pp. 490-491 *in*: Keller V., Herrando S., Voříšek P., Franch M., Kipson M., Milanese P., Martí D., Anton M., Klvaňová A., Kalyakin M.V., Bauer H.G. & Foppen R.P.B. 2020. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- van Manen W. 1996. Demografie en voedsel van overwinterende Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* in Drenthe. Limosa 69: 9-12.

- Wymenga E., Beemster N., Bos D., Bekkema M. & van der Zee E. 2021. Recurring outbreaks of common vole (*Microtus arvalis*) in grasslands in the low-lying parts of the Netherlands. *Lutra* 64: 81-101.
- Wymenga E., Latour J., Beemster N., Bos D., Bosma N., Haverkamp J., Hendriks R., Roerink G.J., Kasper G.J., Roelsma J., Scholten S., Wiersma P. & van der Zee E. 2015. Terugkerende muizenplagen in Nederland. Inventarisatie, sturende factoren en beheersing. A&W-rapport 2123. Altenburg & Wymenga bv, Alterra Wageningen UR, Livestock Research Wageningen, Wetterskip Fryslân, Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief. Feanwâlden.

Adres: Romke Kleefstra, FFF-Slaapplaatsentelgroep Fryslân, Ulesprong 6, 8406 AH De Ulesprong; romke.kleefstra@sovon.nl.

Bijlage 1. Aantallen Blauwe Kiekendieven op Friese slaappleatsen in de winter van 2019/20 (- = geen telling). *Numbers of Hen Harriers found at winter roosts in the province of Friesland in 2019/20 (- = no count available).*

Locatie Site	okt	nov	dec	jan	feb	mrt
Friese Waddenkust, Bildtpollen	8	35	32	-	13	-
Friese Waddenkust, Holwerd	3	22	-	19	4	-
Friese Waddenkust, Peasumerlanden	-	11	17	-	-	-
Lauwersmeer, Ezumakeeg	-	-	17	-	-	-
Lauwersmeer, Middelpmaat	5	-	21	-	-	-
Lauwersmeer, Sennermaat	-	-	41	-	30	31
Groote Wielen, Giekerk	-	16	-	-	-	12
Hardegarijp, Ottema-Wiersmareservaat	-	-	3	-	-	-
Veenwouden, Klyndobbe	2	7	19	39	35	20
Veenwouden, Houtwiel	0	0	5	13	4	6
Stiens, Wide Mar	-	-	10	-	2	1
Berlikum, Wiersylsterrak	-	1	-	-	-	-
Eernewoude, Oude Venen	-	6	-	-	3	-
Goëngahuizen, Eiland	0	2	8	3	-	-
Akkrum, Bokkumermeer	0	4	7	8	3	0
Oldeboom, De Deelen	0	-	3	2	-	3
Lippenhuizen, Lippenhuisterheide	-	-	3	1	-	2
Terkaplester Poelen	0	0	4	-	0	-
Sneekemeer-Zuid, Broek	7	6	31	37	-	1
Witte en Zwarte Brekken, Jutrijp	0	17	9	5	2	0
IJlst, Hisse- en Piekemeer	-	-	-	-	1	-
Elahuizen, It Swin	3	6	14	-	3	-
Bakhuizen, Eendenkooi	-	-	3	-	-	-
Koudum, De Samenvoeging/Fluessen	-	-	-	-	-	2
Sintjohannesga, Oosterschar	-	-	-	-	-	9
Slijkenburg	-	8	22	13	14	-
Wolvega, Lindevallei	-	-	3	-	-	-
Wijnjewoude, Duurswouderheide	0	1	9	6	3	0
Fochtelo, Fochteloërveen	-	-	-	-	19	-
Totaal Total	20	107	249	146	123	87